

TÜRK DÜNYASININ ENTEGRASYONUNDA DİLİN ROLÜ (The Role of Language in the Integration of Turkish World)

Ahmet B. ERCİLASUN*

Özet: Türk Dünyası 13. yüzyıla kadar bir, 13. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar iki yazı dili (edebî dil) kullandı. Batı Türkleri 13. yy.dan sonra Osmanlı-Azerbaycan edebî dilini, Doğu ve Kuzey Türkleri Çağatay edebî dilini kullandılar. Bu iki edebî dilin şairleri, birbirlerinin eserlerini okuyup anlıyorlar ve birbirlerine nazireler yazıyorlardı.

İsmail Gaspiralı 19. yy. sonları ile 20. yy. başlarında çıkardığı Tercüman gazetesi ve kurduğunu cedit mektepleriyle İstanbul Türkçesini bütün Türk Dünyasına yayarak entegrasyonu sağlamaya çalıştı. Sovyet dönemi dil politikaları ise entegrasyona zıt yönde gelişti. Bu sebeple her Türk topluluğunun ayrı bir edebî dili vardır. Türk dünyasında yeni bir dil entegrasyonu isteyenler, bugünkü gerçekliği bilmek ve oradan hareket etmek zorundadır. Dil entegrasyonu için iki ana yol takip edilebilir. 1) Türk topluluklarına başka Türklerin edebî dillerini öğretmek. Türkiye'deki Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümleri, Kırgızistan'daki Manas Üniversitesi ve Kazakistan'daki Ahmet Yesevî Üniversitesi bunu yapıyor. 2) Bugünkü edebî dillerden birini bütün Türk dünyasında öğretmek. Çalışmada bu iki konuda neler yapılabileceği belirtilecek ve dil entegrasyonunun yeni bir Türk uygarlığı rönesansındaki önemi vurgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Dil, Entegrasyon.

Abstract: Turkish world had one literary language until the 13th century and two literary languages from the 13th to the beginning of the 20th century. After the 13th century Western Turks used Ottoman-Azerbaijan literary language, eastern and northern Turks used Cagatai literary language. The poets of these two languages were able to read and understand each other's works and to write nazires to each other.

İsmail Gasprali tried to establish the integration by spreading İstanbul Turkish to the whole Turkish World through Tercüman- a newspaper published by him at the late of 19th century at the beginning of the 20th century- and cedit schools. Language policies worked against the integration at the Soviet Era. So, each Turkish community has his own literary language. The people expecting a language integration must be aware of the current reality and start working from that point. Two main paths may be pursued to establish a language integration; 1) Teaching Turkish literary languages to other Turkish communities. This is done by the Turkish dialects and literatures

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi,
bican@gazi.edu.tr

departments in Turkey, Manas University in Kirghizistan and by Ahmet Yesevî University in Kazakhstan. 2) Teaching one of the modern literary languages to the whole Turkish World. In this study, what can be done about these two issues will be expressed, and the importance of the language integration on the renaissance of a new Turkish civilization will be emphasized.

Key Words: Turkish World, Language, Integration.

Giriş

Türk dünyasında çeşitli kollar hâlinde kullanılan ve bugün kullanıcıları tarafından Türkçe, Tatarca, Özbekçe, Uygurca, Kazakça, Kırgızca gibi çeşitli adlarla adlandırılan dilin adı 19. yüzyıl sonlarına kadar *Türkçe* idi. Türkçe yerine bazen Arapçadaki *-î* ekiyle türetilmiş *Türkî* kelimesi kullanılıyordu. Arabî, Arapça; Fârisî, Farsça demek olduğu gibi Türkî de Türkçe demek idi. Bazen de *+çe* eki yerine *dil / til* kelimesi kullanılıyordu: *Türk dili / Türk tili*. Eski Uygur eserlerinden başlayarak bu terimleri görmekteyiz. Maytrisimit, Hüen-tsang biyografisi gibi Uygur eserlerinin Tohar veya Çin dilinden "*Türk tili*"ne çevrildiği bu eserlerin kendilerinde kayıtlıdır (Ercilasun 2007: 15-17). 1069'da Yusuf Has Hâcib, Kutadgu Bilig'i hangi dilde yazdığını şu beyitlerle anlatıyor (Arat 1947):

<i>Elig sundum uş men biligni tilep</i>	El uzattım işte, bilgi diledim
<i>Sözüg sözge tizdim şaşurdum ura</i>	Sözü söze dizdim, ekledim
<i>Keyik tagı kördüm bu türkçe sözüg</i>	Geyik gibi gördüm Türkçe sözü
<i>Anı akru tuttum yakurdum ara</i>	Onu yaklaştırıp yavaşça yakaladım

Kâşgarlı Mahmud'un büyük sözlüğünün adının da *Dîvânü Lügati 't-Türk* olduğunu biliyoruz. 13-15. yüzyıllarda Mısır'ı idare eden Kıpçaklar zamanında yazılmış gramer ve sözlüklerin adlarında da hep *Türkî* kelimesi vardır. *Tercemân-ı Türkî ve Arabî, Et-Tuhfetü 'z-Zekiyye fi 'l-Lügati 't-Türkiyye...* Sadece bir eserin adında *Türk* kelimesi yanında *Kıpçak* kelimesi de geçer: *Kitâbü Bülgati 'l-Müştak fi Lügati 't-Türk ve 'l-Kıfçak*.

Ali Şir Nevayî de eserlerinde kendisinin ve çağdaşlarının dili için hemen hemen daima *Türkçe*, *Türkî*, *Türk tili* kelimelerini kullanır. 17. yüzyılda Ebülğazi Bahadır Han da, 19. yüzyılda Ömer Han da *Türkî / Türkî tili* kelimelerini kullanmışlardır.

Osmanlı sahasında da bugüne kadar hep *Türkçe / Türkî / Türk dili* kelimeleri kullanılmıştır. Meselâ Nabî oğluna öğüt verirken "*Türkîde Nef'i ile Bâkî'ye bak*" diyerek hem 16. yüzyıldaki Bakî'nin, hem 17. yüzyıldaki Nef'i'nin, hem de kendi oğlunun (18. yy) yazmasını düşündüğü eserlerin dilinin adını *Türkî* olarak ifade eder (Ercilasun 2007: 25).

Bu durumun az da olsa istisnaları vardır. Bu istisnalara çoğunlukla Türk dili içindeki farklı söyleyişleri anlatmak için başvurulmuştur. Meselâ 10. yüzyılın meşhur mütercimi Şingku Şeli Tutung'un Hüen-tsang biyografisini *Türk tiline* çevirdiği söylenirken aynı mütercimin Altun Yaruk adlı eseri *Türk Uyğur tiline* çevirdiği belirtilmiştir. Kâşgarlı Mahmud, devrinin edebî dili için *lügati't-Türk*, *lisânü't-Türk*, yani *Türk dili* terimlerini kullanırken kabilelerin konuşma dilleri için “*Oğuzların dili, Kıpçakların dili, Arguların dili*” gibi terimler kullanır.

İstisnaların çok tipik bir örneğine 15. yüzyıl başlarında yazılmış olan *El-Kavâninü'l-Külliyeye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye* (Türk Dilinin Umumi Kanunları) adlı eserde rastlanmıştır. Bu eser, Kazak, Kırgız, Tatar gibi Türk boylarının ataları olan Kıpçakların idaresindeki Mısır'da yazılmıştır. Eserin adında da görüldüğü gibi Kıpçakların dili *Türk dili* olarak adlandırılmıştır. Ancak eserin yazarı Azerbaycan ve Anadolu'daki Türklerin diline *Türkmence* diyor ve okuyucularını şöyle uyarıyor:

“*Türkmence Türkçe değildir. Bundan dolayı bazı yerlerde dikkatli olman, sakınman ve konuşmaman için seni uyarıyorum. Çünkü Türkmence, Türklerce müstehcen ve onu konuşan ise hakir sayılmaktadır.*” (Toparlı vd. 1999: 7). Bu kayda göre 15. yüzyılda Kıpçaklar kendi dillerine *Türkçe*; Türkiye'dekilerin diline ise *Türkmence* diyor ve Türkiye'dekilerin dilini kaba ve aşağı buluyor. Kıpçakların bugünkü torunları ise Türkiye'dekilerin diline *Türkçe*; kendi dillerine *Kazakça, Kırgızca, Nogayca, Tatarca* diyorlar.

Ali Şir Nevayî birkaç kere *Çağatayca* kelimesini kullanmıştır. Ebülğazi Bahadır Han ise Arapça ve Farsçanın çok karıştığı

ağır dil için “*Çağatay Türkîsi*” demiştir (Eckmann 1996: 136). 19. yüzyılın ikinci yarısındaki bazı aydınlar da Arapça ve Farsça ile karışmış Türkçeye *lisân-ı Osmanî* demişlerdir (Ercilasun 2007: 26-30).

1910'larda Kazan Üniversitesinde Katanov'un yardımcısı olarak çalışan, 1913-1914 yıllarında Türkistan'a yaptığı ilmî seyahat sırasında Kutadgu Bilig'in Fergana nüshası ile Petesburg'daki satır altı Kur'an tercümesini bulan, 1917'de kısa bir süre Başkurdistan cumhurbaşkanı olan ve 1925 yılında Türkiye'ye gelen ünlü tarihçi Zeki Velidi Togan 19. yüzyılda Türkistan ve İdil-Ural'daki Türklerin dil durumunu şöyle anlatır:

“*On dokuzuncu asrın ortalarına kadar Türkistan'ın her tarafında, Batı ve Doğu Türkistan'da, Kazak ve Kazan ülkelerinin hepsinde umumi edebî Çağatay dili kullanılıyordu. 19. asırda Kaşgar'da Khocaların ve Yakub Beğ'in tarihine ait yazılan eserlerle, Khıyya'da Munis ve Âgehî gibi müelliflerin ve Kazakistan'da Abılay ve Bükey ordasında Cihangir Hanın yazılarında kullanılan dil aynı dildir.*” (Togan 1981: 486).

Aynı zamanda bir misyoner olan oryantalist İliminski, 19. yüzyılın ikinci yarısında bir proje geliştirdi ve bu projeyi hayata geçirdi. İliminski'nin projesine göre Kazan ve civarındaki Tatarlar, Kazakistan dalalarındaki Kazaklar, Buhara ve Semerkant medreselerinde öğrenilen Çağatayca'yı anlamıyorlardı. Bu sebeple kendi konuştukları di-yalekti bir edebî dil hâline getirmeli idiler. İliminski, özellikle Kazan'da okuyan Tatar ve Kazak aydınlarına bu fikirleriyle tesir etti. Kayyum Nasirî gibi Tatar aydınları ile İbray Altınсарın gibi Kazak aydınları Çağatay Türkçesi yerine kendi konuşma dil-lerinde eserler yazmaya başladılar. Bir başka misyoner olan Mikola Ostroumov'un yönetiminde Çarlık idaresi tarafından 1883-1918 yılları arasında çıkarılan *Türkistan Vilâyetinin Gazetesi*'nde *Sart dili* adıyla bugünkü Özbekçenin temeli atıldı. 1888-1902 yılları arasında yine Çarlık idaresi tarafından Omsk'ta çıkarılan *Dala Vilayeti* gazetesinde de bugünkü Kazak yazı dilinin temeli atılmış oldu (Kocaoğlu 1997: 16).

19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında İliminski'nin projesine zıt bir proje daha vardı: İsmail Gaspıralı'nın projesi. Gaspıralı "*dilde, işte, fikirde birlik*" şiarını ortaya atmıştı ve bütün Türklerin, İstanbul ağzına dayanan ortak bir edebî dili olma-sını istiyordu. Bu ortak edebî dili 1884-1914 (1917) yılları arasında Kırım'da çıkar-dığı Tercüman gazetesinde kullanıyordu ve bu gazete, İstanbul'da da, Kazan'da da, Kaşgar'da da okunuyordu. Rus çarlığında, 19. yüzyıl sonları ile Meşrutiyet yıllarında Rusya Türkleri arasında iki proje çok tartışıldı. İliminski ile Gaspıralı arasındaki rekabet jurnalciliğe kadar varmış ve İliminski, savcı Pobedobçev'e yazdığı mektuplarda Gaspıralı'yı, çıkardığı "*yayın organlarıyla Osmanlıca'yı Türk soyundan gelen bütün Müslümanların ortak dili yapmak*"la suçlar ve şöyle devam eder: "*Duyduğuma göre Kazan'da Türkçe gazetelerin ve ayrıca ders kitaplarının sayısı her geçen yıl artmakta-dır. Kitapların muhteiyatı Avrupaî, dili Osmanlıcadır.*" (Devlet 1988: 47). Rusya Müslümanları kongrelerinde, ilk sınıflarda yerel lehçelerde, sonraki sınıflarda İstanbul Türkçesinde öğretim yapılması kararı alınmıştır. 1918'de kurulan Azerbaycan Cum-huriyeti de yazı dili olarak İstanbul Türkçesini benimsemiş ve ders kitaplarını İstanbul Türkçesiyle bastırmıştır. Ancak 1925'ten sonra artık tartışmalara ruhsat verilmemiş; Rusya Türklerinin öz iradeleriyle karar vermeleri engellenmiş ve edebî diller lengüis-tik kurultaylarda alınan resmî kararlarla belirlenmiştir. Örnek olarak Kırım Tatarları-nın edebî dili konusundaki kararın ne zaman ve ne şekilde olduğunu Garkavets'ten alıntı yaparak verelim: "*1929 senesi Avgustta Simferepol'de olgan ikinci ilmiy ling-vistik konferansiyası... edebi tilning orta şive esasında kurulması için karar kabul etti.*" (Garkavets, 1988: 6). Bir örnek de Türkmenistan dilcisi Tecmiradov'tan vere-lim: "*Türkmenistan Birinci Lingvistik Gurultayının gararında şeyle diyilyer: Sözlemin mâni için gerek bolan yerinde a bilen gutaryan sözlerin yönelişi düşüm formasında –ga goşulmasını fakultativ ulanmağa yol bermeli.*" (Tecmiradov 1972: 33). Demek

ki edebî dil hangi diyalekte dayanacak, nerede hangi ek kullanılacak... bunlara dahi lengüistik kurultaylarında karar verilmiştir.

Buraya kadar kısaca tarihî farkı özetledim. Bugünkü duruma nasıl geldiğini Türk dünyası aydınlarının çok iyi araştırması ve bilmesi gerekir. Ancak tarihî olaylar ve sebepler ne olursa olsun Türk dünyasının, özellikle nüfusu bir milyonu geçen boylarında çok zengin bir edebiyat oluşmuştur. Azerbaycan, Türkmen, Özbek, Kırgız, Kazak, Başkurt, Tatar ve Uygur edebiyatları çok gelişmiş; kelime hazineleri çok zenginleşmiştir. Bu edebiyatlar ve onlarda kullanılan dil bütün Türk dünyasının zenginliğidir. Sözsüz bu baylığın devam etmesi gerek. Ancak Türk dünyası arasındaki iletişim ve entegrasyon nasıl sağlanacak? Önce bu konuda da bir tespit yapalım.

1989 nüfus sayımına göre Sovyetler Birliğinde Türk edebî dillerinden herhangi birini kullananların sayısı şöyle idi.

Ahıska Türkleri	:	207 369
Gagavuzlar	:	197 164
Azerbaycan Türkleri	:	6 791 106
Türkmenler	:	2 718 297
Özbekler	:	16 686 240
Uygurlar	:	262 199
Kazaklar	:	8 137 878
Karakalpaklar	:	423 436
Kırgızlar	:	2 530 998
Tatarlar	:	6 645 588
Başkurtlar	:	1 449 462
Kırım Tatarları	:	268 739
Nogaylar	:	75 564
Karaçaylar	:	156 140
Malkarlar	:	88 771
Kumuklar	:	282 178
Altaylılar	:	71 317
Hakaslar	:	81 428
Tuvalılar	:	206 924
Çuvaşlar	:	1 839 228
Sahalar	:	382 255
Toplam	:	49 502 281

Bu rakamı yuvarlak hesapla 50 milyon kabul edersek her yıl % 2, yani yılda bir milyon artışla 1989'dan bugüne geçen 18 yılda 18 milyon artarak bu nüfusun 68 mil-

yona ulaştığını söyleyebiliriz. Bunların tamamının Rusça bildiğini düşünürsek Türk dünyasında Rusça bilenlerin sayısının 68 milyon olduğunu ve kendi aralarında Rusça ile iletişim kurduklarını söyleyebiliriz. Şimdi bir de eski Sovyetler Birliğinin dışında kalan, yani Rusça bilmeyen Türklerin sayısına bakalım. Aşağıdaki rakamları yaklaşık olarak ve yuvarlak hesapla veriyorum:

Türkiye	: 72 000 000
Irak	: 2 500 000
Suriye	: 200 000
KKTC	: 200 000
Yunanistan	: 150 000
Bulgaristan	: 1 100 000
Makedonya	: 80 000
Kosova	: 25 000
Avrupa, ABD vd .	: 4 500 000
Güney Azerbaycan	: 25 000 000
Künbed ve Horasan (İran)	: 1 000 000
Afganistan	: 2 500 000
Uygur (Çin)	: 15 000 000
Kazak (Çin)	: 1 000 000
Kırgız (Çin)	: 150 000
Kırım Tatarı (Romanya)	: 30 000
Romanya Türkleri	: 40 000
Toplam	: 125 475 000

Demek ki eski Sovyetler Birliği topraklarının dışında kalan Türklerin toplam sayısı yuvarlak olarak 125,5 milyondur ve bunlar Rusça bilmiyor. 125,5 milyona Rusça bilen 68 milyonu eklersek Türk dünyasının bugünkü toplam nüfusu yaklaşık olarak 193,5 milyon eder. Bu nüfusun 125,5 milyonu, yani % 65'i Rusça bilmiyor; 68 milyonu, yani % 35'i Rusça biliyor. Demek ki aşağı yukarı Türk dünyasının ancak üçte birinde Rusça ortak iletişim dilidir. Acaba toplam nüfusun ne kadarında Türkiye Türkçesi ortak iletişim dili olarak kullanılabilir durumdadır? Bunun için şöyle bir hesap yapalım: Rusça bilmeyen nüfus içinden Türkiye Türkçesini anlayamayacak olan Çin'deki Uygurları, Kazakları, Kırgızları; Afganistan'daki Özbek ve Türkmenleri, İran'daki Türkmen ve Horasanlıları; bir de Romanya'daki Tatarları çıkaralım. 125,5 milyondan çıkaracağımız bu nüfus yaklaşık olarak 20 milyondur. Geriye kalan 105,5 milyona 8 milyon Kuzey Azerbaycan Türk'ü ile Ahıska'lıları da eklersek 114 milyona yakın bir sayı elde ederiz. Bu demektir ki 193,5 milyonluk toplam Türk dünyası nüfusundan 114 milyonu, yani % 58'i için Türkiye Türkçesi ortak iletişim dilidir. Rusçayı

ortak iletişim dili olarak kullanabilenlerin % 35 olduğunu tekrar hatırlayalım. Daha anlaşılır bir şekilde ifade edersek şu anda Türk dünyasının ancak üçte biri için Rusça ortak iletişim dilidir; Türkiye Türkçesi ise Türk dünyasının yarından fazlası için ortak iletişim dilidir. Rusçanın ortak iletişim dili olması için geriye kalan % 65'e Rusça öğretmek gerekiyor; hâlbuki Türkiye Türkçesinin ortak iletişim dili olması için % 42'ye Türkiye Türkçesini öğretmek gerekiyor. Nüfus bakımından bugünkü durum budur. Bunun yanında bir de 15 yıldır devam eden bir proses var. Sovyetler Birliğinden ayrılan Türk cumhuriyetlerinde artık herkes Rusça öğrenmiyor; yani Rusça bilenlerin oranı günden güne azalıyor. Buna karşılık yavaş bir şekilde yürüse de bu cumhuriyetlerde Türkiye Türkçesi öğrenenlerin sayısı artıyor. Türkiye-Kırgızistan Manas Üniversitesinde, Türkiye-Kazakistan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesinde, Türkiye Milli Eğitim Bakanlığının ve bazı özel kuruluşların Türk cumhuriyetlerinde açtığı okullarda Türkiye Türkçesi öğreniliyor. Türk cumhuriyetlerinden Türkiye'ye giden öğrenciler de Türkiye Türkçesi öğreniyorlar. Ekonomik ilişkiler de Türkiye Türkçesine talebi artırıyor. Siyasî ve ekonomik şartların yarın nasıl gelişeceği bilinemez. Şu andaki proses bugünkü hızıyla devam ederse kısa zamanda değil ama uzunca bir zaman içinde Türkiye Türkçesini bilenlerin oranı % 58'den % 80'lere, % 90'lara çıkabilir. Esasen oran yükseldikçe Türkiye Türkçesine ilginin artacağı ve oranın daha hızlı bir şekilde yükseleceği tabiidir. Süreci hızlandırmak için bazı tedbirler de alınabilir. Okulların ve öğrencilerin sayısını artırmak, Türkiye Türkçesini öğreten kültür merkezleri açmak, Türk dünyasına cazip gelecek televizyon yayınları ile Türkiye Türkçesini öğretmek, ekonomik, turistik, kültürel ve siyasî alâkaları artırmak gibi.

Buraya kadar sayılanlar Türk cumhuriyetlerine yönelik faaliyet ve tedbirlerdir. Doğrudan doğruya Türkiye kamu oyuna yönelik faaliyet ve tedbirlere de ihtiyaç vardır. Meselâ Türkiye'deki üniversitelerin bazılarında Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümleri açılmıştır. Bu bölümlerde Türkmençe, Özbekçe, Kazakça, Kırgızca, Tatarca, Uygurca vd Türk lehçeleri öğretiliyor. Ayrıca bu yazı dilleri üzerinde master ve doktoralar yaptırılıyor. Türkiye kamu oyunda Türk dünyasına daha fazla ilgi uyandırmak üzere, özellikle devlete bağlı okul, radyo ve televizyonlarda çalışma ve programlar yapılmalı ve Türkiye'de yaşayanların da diğer Türk edebî dillerini öğrenmesi konusunda ilgi uyandırılmalıdır. Bu ilgiyi duyanların Türk dünyasına yönelik faaliyetlerde bulunacağı da muhakkaktır. Nitekim çeşitli kurslarda Türk lehçelerinden birini öğrenenler bu dünyaya ilgi duymakta ve oralarda iş yapmağa çalışmaktadırlar. Yapılacak bir başka iş, Türkiye Türkçesini en kolay ve pratik şekilde öğretecek kitap ve elektronik araçların hazırlanıp üretilmesidir. Bu kitap ve öğretim araçlarında lehçeler arasındaki benzerliklere vurgu yapılarak psikolojik bir yaklaştırma sağlandıktan sonra farklı kelime ve gramer unsurlarına yoğunlaşmalıdır.

Ortak bir iletişim dili, Türk dünyasının entegrasyonunda hızlandırıcı bir itici güç rolünü oynayacaktır. Dili öğrenenler edebiyat ve kültür eserlerini de okuyacaklardır. Hatta günlük gazeteleri ve televizyonları da takip edeceklerdir. Böylece ortak ilgi alanları gün geçtikçe artacak ve Türk devletlerinin birçok konuda ortak hareket etmesi arzuları ortaya çıkacaktır. Ortak faydalar için ortak hareket edebilen Türk devletleri dünyada da itibar edilen küresel bir kuvvet olabilecektir. Dilin ve edebiyatın bu gücünü, bu potansiyelini Ali Şir Nevayî 530 yıl kadar önce fark etmiş ve bugünkü torunlarına şöyle seslenmiştir:

*Türk nazmında çü tartıp min alem
Eyledim ol memleketni yek-kalem*

Türk şiirinde bayrak kaldırıncı ben
Eyledim o ülkeleri tek bir kalem.

KAYNAKLAR

- ARAT, Reşid Rahmeti (1947), *Kutadgu Bilig I Metin*, İstanbul.
DEVLET, Nadir (1988), *İsmail Bey Gaspıralı*, Ankara.
ECKMANN, Janos (1996), *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Haz.: Osman F. Sertkaya), Ankara.
ERCİLASUN, Ahmet B. (2007), *Makaleler -- Dil – Destan – tarih – Edebiyat* (Haz.: Ekrem Arıkoğlu), Ankara.
GARKAVETS, A. N. (1988), *Ana Tili – 7*, Kiyev.
KOCADOĞLU, Timur, (1997), “Yaş Türkistan’ın Türkistan Basın Tarihindeki Yeri”, *Yaş Türkistan*, Cilt: 1, 1929-1930, Tıpkıbasım, İstanbul.
TECMİRADOV, T. (1972), *Türkmen Edebî Dilinin Grammatik Gurluşının Sovyet Dövründe Normalanışı*, Aşgabat.
TOGAN, Zeki Velidi (1981), *Bugünkü Türkili-Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul.
TOPARLI, Recep-Çögenli, Sadi-Yanık, Nevzat H. (1999), *El- Kavânînü'l-Küllîyye li-Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, Ankara.